

نگاهی به روزنامه ملتی آذربایجان سرآغاز روزنامه نگاری در تبریز

سید فرید قاسمی

بارها و بسیاری این نکته را یادآور شده ام که - با وجود نبودها و کمبودها - به همت معاصر پژوهان و به ویژه محققان عرصه تاریخ مطبوعات، برای شناخت هر چه بیشتر پیشینه روزنامه نگاری در ایران جستجوی های فراوانی صورت گرفته و در هر مرحله تصور می رود که تمام اطلاعات به دست آمده و کار رو به پایان است. اما با گذشت زمان و با تلاش فردی وجود نسخه ای تازه یا نشریه ای مجهول آشکار شده و برگ هایی بر تاریخ روزنامه نگاری افزوده می شود. در دو دهه اخیر به وفور شاهد این اتفاق بوده ایم. شگفت آنکه پاره ای از نویافته های دو دهه اخیر به سپیده دم روزنامه نگاری و آغازین سال های انتشار مطبوعات در ایران تعلق داشته اند. اکنون که يك سالی است فراغتی دست داده و نگارنده این سطور دوباره فهرست نگاری مجموعه های خصوصی و کتابخانه های دور افتاده داخل و خارج از کشور توفیق پیدا کرده، به شماری نشریه تازه یاب دست یافته ام که تاکنون نام و نشانشان به ثبت نرسیده یا فقط نام آنها گفته یا نوشته شده و محققان سلف اطلاعات افزونی به دست نداده اند. نمونه اینگونه نشریه ها روزنامه ملتی آذربایجان است که در این شماره نگاه نو معرفی می شود.

نخستین آگاهی ما از انتشار روزنامه ملتی آذربایجان خبر نشر این روزنامه در روزنامه وقایع اتفاقیه است: «در این روزها حکم شده است که در تبریز نیز روزنامه طبع شود که احوالات آذربایجان و غیره در آن نوشته شود». 1 پس از آن، سیدحسن تقی زاده در کاوه، 2 محمدعلی تربیت در نگاشته های متعدد، و ادوارد براون به استناد نوشته های محمدعلی تربیت 3 اطلاعاتی مبنی بر انتشار روزنامه یاد شده در سال های 1275 تا 1278 ق به دست داده اند. 4 زنده یاد سیدمحمد صدر هاشمی به صراحت نوشته است: «چون از این روزنامه تاکنون نگارنده نمونه [ای] به دست نیاورده و شاید در ایران هم نسخه [ای] از آن نباشد لذا به طور تحقیق نمی توان نامی برای آن معین کرد». 5

دوست عزیزم دکتر ناصرالدین پروین که کتابخانه های فارسی زبان جهان را برای ردیابی پارسی نویسان در نوردیده خاطر نشان کرده است که «از این روزنامه هیچ نسخه ای در دست نیست و ما از نام درست و بسیاری از ویژگی های آن ناآگاهیم...». 6

نگارنده این سطور 7 شماره از روزنامه ملتی آذربایجان را تاکنون یافته است که این تاریخ ها را دارند:

شماره 42 (15 رجب 1278 ق)، شماره 43 (عمره شعبان 1278 ق)، شماره 44 (عمره رمضان 1278 ق)، شماره 45 (عمره شوال 1278 ق)، شماره 46 (15 شوال 1278 ق)، شماره 47 (عمره ذیقعدہ 1278 ق)، شماره 48 (15 ذیقعدہ 1278 ق).

تعداد صفحه های هر شماره 4 صفحه، قطع شماره های دیده شده $21/5 \times 34/5$ و فاصله انتشار نشریه پانزده روز یکبار که البته نامرتب است. سرلوحه های شماره های 42 و 43 با شماره های بعد اندکی متفاوتند. مثلاً در سرلوحه شماره 42 آورده اند: «پانزدهم شهر رجب المرجب [،]، نمره چهل و دویم، [

روزنامه ملتی،] قیمت روزنامه هر نسخه چهارصد دینار،] مملکت آذربایجان در چاپ خانه دارالسلطنه تبریز سنه 1278،] قیمت اعلانات هر سطری سه شاهي» 7.

در سرلوحه شماره 48 می خوانیم: «پانزدهم شهر ذیقعده الحرام،] قیمت روزنامه هر نسخه چهارصد دینار،] نمره 48،] در دارالطباعة دارالسلطنه تبریز سنه 1278،] روزنامه ملتی آذربایجان،] قیمت اعلانات هر سطر سه شاهي» 8.

تبرهای مطالب 7 شماره یاد شده از این قرار است:

شماره 42: «اخبار متعلقه بوجود مبارك حضرت والا [مظفرالدین میرزا]»، «سواد حکم نظامی»، «[اخبار] دارالسلطنه تبریز»، «اخبار دول خارجه».

شماره 43: «اخبار متعلقه بوجود مبارك حضرت شاهزاده اعظم والاتبان مظفرالدین میرزا صاحب اختیار مملکت آذربایجان»، «اخبار دول خارجه»، «قیمت اجناس دارالسلطنه تبریز از قرار صورتیکه احتساب افاसी داده.»

شماره 44: «اخبار متعلقه بوجود مبارك حضرت شاهزاده اعظم والاتبان صاحب اختیار مملکت آذربایجان»، «اخبار دولت خارجه»، «ساعت لیالی شهر رمضان المبارک را میرزا علی منجم باشی از این قرار تشخیص داده است برای استحضار عامه خلق در این روزنامه سمت تحریر یافت.»

شماره 45: «اخبار دارالسلطنه تبریز»، «سایر ولایت»، «اخبار خارجه».

شماره 46: «وقایع اتفاقیه دارالسلطنه تبریز»، «اخبار خارجه».

شماره 47: «اخبار متعلقه بوجود مبارك [مظفرالدین میرزا]»، «اخبار سرحد ساوجبلاغ مکری»، «خوی»، «ترجمه اخبار خارجه».

شماره 48: «حالات متعلقه بوجود مبارك [مظفرالدین میرزا]»، «امور دارالسلطنه تبریز»، «ترجمه اخبار خارجه».

از جمله اخباری که نکته دیگری بر آگاهی های ما درباره روزنامه ملتی آذربایجان می افزاید، این خبر است:

«از جانب سردار کل عساکر قاهره به همه حکام مملکت آذربایجان احکام اکیده صادر شد که وقایع اتفاقیه را ماهی دو بار نزد بیان الملک ارسال دارند که بعد از ملاحظه سردار کل در روزنامه ها نوشته شود.» [من بعد امور واقعه بلاد دیگر نیز در روزنامه های ملتی مرقوم خواهد شد.] اکنون که این روزنامه سمت انطباق می یابد خبری نرسیده بود.» 9 محل «فروش» را نیز «در حجره حاجی عبدالله تاجر تبریزی در کاروانسرای ساعدالملک» 10 نوشته اند.

شماره 42 روزنامه ملتی آذربایجان سه ستونی و شماره های 43 تا 48 تك ستونی است؛ البته جز صفحه چهارم شماره 44 که دو ستونی است.

نمونه خبرهای داخلی و خارجی روزنامه ملتی آذربایجان به این شرح است: داخلی:

«حاجی میرزا احمدخان ناظم سرحدات که در سرحد طالبش بود حسب الامر اولیای دولت علیه برای انجام پاره [ای] امور سرحدیه و قطع و فصل دعاوی اتفاقیه تبعه دولتین علیتین مامور ماکو شده بود روز سه شنبه هشتم شهر وارد دارالسلطنه تبریز گشته خلعت آفتابی طلعت همایون اعلیحضرت اقدس شاهنشاه جهان پناه خلدالله ملکه و سلطانه که به افتخار مشارالیه مرحمت شده بود زیب بر و دوش افتخار خود کرده شرفیاب حضور مبارک حضرت والا صاحب اختیار مملکت آذربایجان گردید و بعد از دو روز عازم و روانه ماکو شد که بعد از انجام خدمات مرجوعه به سرحد طالبش معاودت نماید.» 11.

خارجی:

«در روزنامه تمس [تایمز] نوشته اند طرح عمارتی که به جهت نمونه متاع و اشیاء در لندن بنا کرده بودند چنان که شرحی از او در روزنامه غره شهر شوال المکرم نوشته شد با کمال سرعت مستمر و برقرار است و تالارهایی که به جهت آسایش مردم معین شده است خالی از غرابت نیست خاصه در نظر اهل انگلیس و در این روزها قریب اتمام است و با رؤسای مهمانخانه ها قرار کرده اند که قیمت نهار مرتبه سیم را يك هزار و هیفده شاهی باشد و نهار مرتبه دویم سه هزار و دو شاهی و نهار مرتبه اول شش هزار و پنج شاهی نهار مرتبه سیم مرکبست از گوشت ها و از سبزیات پخته و نان و پنیر و آب جو و نهار مرتبه اول نهار بسیار خوب است و سه رنگ خوراک دارد به انضمام میوه و غیره به غیر از مشروبات که شخص علیحده باید بخرد و برای مردم ممکن است که هر طور میل داشته باشند و در هر جای عمارت خواه در تالار و خواه در خلوت ها بنشینند و نهار خودشان را بخورند و از قرار تدارکات چنین معلوم می شود که تردد مردم در آنجا خیلی بشود زیرا که در این مقدمات ناظرهای عمارت و شربتخانه آنچه جایجا نموده اند از این قرار است: [بیست هزار دوری متداول و بیست هزار دوری میوه خوری و سه هزار ظرف آش خوری و پانصد تا قند آش و دوهزار طبق و دوهزار تنگ و بیست هزار استکان بزرگ آب خوری و بیست و پنج هزار استکان مشروبات و ده هزار فنجان قهوه خوری و پنج هزار فنجان چای و غیر ذلک است و نیز سفارش کرده اند که چهارهزار و هشتصد چنگال مفضض و شش هزار قطعه سایر اسباب مفضض به جهت سفره و هفت هزار و پانصد کارد سفره و چهارهزار ذرع پارچه سفره متداول و دو هزار ذرع جور دیگر و دوهزار ذرع بسیار اعلا و سه هزار میز که یکذرع و نیم در طول باشد و سه چارک در عرض و سه هزار صندلی در عمارت مزبور به جهت مردم ساخته و حاضر باشد و این تدارکات از تعجیل مردم است که مهیا می شود. چون از حال مراقب هستند که تذکره دخول خودشان [را] در آنجا داشته باشند.» 12.

نمی توان با حدس و گمان نوشت که روزنامه ملتی آذربایجان تا چه تاریخی حیات داشته است. اما دستیابی نگارنده این سطور به روزنامه که در بالای صفحه نخستش «آذربایجان» و ذیل آن آورده اند: «روزنامه وقایع اتفاقیه بقیه شهر ذی الحجه الحرام سنه 1282 و شهر محرم الحرام مطابق سال فرخنده فال بارس نیل خیریت تحویل 1283» نشانگر آن است که یا روزنامه ملتی آذربایجان تغییر نام داده یا، دست کم،

در واپسین ماه های سال 1282 ق انتشارش تداوم نداشته است. در این روزنامه نیز تیرهای زیر به چشم می خورد:

«اخبار متعلقه بوجود مبارك حضرت وليعهد [مظفرالدین میرزا]»، «اخبار متعلقه به دفترخانه مبارکه»، «اخبار متعلقه بعساكر منصوره»، «سواره مخصوص»، «ولایات جزو»: «اردبیل»، «اروس»، «خوي و سلماس»، «مراغه»، «سراب و گرمروود»، «صاینقلعه و افشار»، «اخبار متعلقه به خارجه»، «اخبار سرحدیه»، «اخبار دول خارجه» و «نرخ مأكولات دارالسلطنه تبریز.»

روزنامه یاد شده با صفحه آرای متفاوت با همان قطع روزنامه ملتی آذربایجان انتشار یافته. اما صفحات افزونتری - 9 صفحه - دارد. گویا تعداد صفحات این نشریه در هر شماره متفاوت بوده چون در شماره دیگری که از آن به دست آمده تعداد صفحاتش به عدد 7 می رسد. نسخه نویافته آذربایجان یا به سخن دیگر روزنامه وقایع اتفاقیه (چاپ تبریز) مقارن است با انتشار شماره 588 روزنامه دولت علیه ایران (چاپ تهران).

.....

پی نوشت:

- 1- روزنامه وقایع اتفاقیه . ش 420، پنج شنبه 13 رجب 1275 ق، ص 2.
- 2- کاوه. س 2، ش 6، غره شوال 1339 ق، ص 15.
- 3- تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت. محمدعلی تربیت (و ادوارد براون. ترجمه محمدعباسی (و) رضا صالح زاده، تهران: معرفت، 1341، ج 2، ص 402.
- 4- سرگذشت مطبوعات ایران. سیدفرید قاسمی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات، 1380، ج 2، ص 1253.1258.
- 5- تاریخ جراید و مجلات ایران. سیدمحمد صدرهاشمی. اصفهان: کمال، 1363، ج 1، ص 62.
- 6- تاریخ روزنامه نگاری ایرانیان و دیگر پارسی نویسان. ناصرالدین پروین. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، 1377، ص 138.
- 7- روزنامه ملتی [آذربایجان]. ش 42، 15 رجب 1278 ق، ص 1.
- 8- روزنامه ملتی آذربایجان. ش 48، 15 ذیقعد 1278 ق، ص 1.
- 9- روزنامه ملتی [آذربایجان]. ش 42، 15 رجب 1278 ق، ص 3-4.
- 10- همان، ص 4.
- 11- روزنامه ملتی آذربایجان. ش 46، 15 شوال 1278 ق، ص 2.
- 12- روزنامه ملتی آذربایجان. ش 48، 15 ذیقعد 1278 ق، ص 3-4.

www.yenises.org